

PROSTOR V LITERATURI IN LITERATURA V PROSTORU

Tematska številka *Slavistične revije* želi zlasti postaviti v središče zanimanja vprašanje razvoja medsebojnih vplivov med (družbeno)geografskim prostorom in slovensko literaturo oz. literarno kulturo. Pri temeljnem raziskovalnem projektu Prostor slovenske literarne kulture: Literarna zgodovina in prostorska analiza z geografskim informacijskim sistemom: Pri temeljnem raziskovalnem projektu (J6-4245 (A)),¹ v okviru katerega je nastala večina razprav iz te številke, namreč literaturo pojmuje v duhu empiričnih in sistemskih metod, kar na kratko pomeni, da poleg korpusa literarnih besedil zajema literarne dejavnosti produkcije, distribucije, recepcije in obdelave, ki so interaktivno usmerjene na besedila, ter ustanove, institucije in medije, ki so skrbeli za posredovanje in sprejemanje literature in so sčasoma omogočili polno razvitost literarnega polja. To pojmovanje bo razvidno iz posameznih prispevkov, ki že deloma uresničujejo zastavljene cilje. Vsaj minimalen konsenz je potrebno skleniti tudi, ko v zvezi z literaturo govorimo o prostoru, ki je bil od nekdaj predmet zanimanja najrazličnejših disciplin (od matematike, fizike in filozofije do sodobnih družboslovnih in humanističnih znanosti) in ga ni mogoče zvesti na eno(vito) definicijo. V pričujočem kontekstu, ki interdisciplinarno povezuje literarno vedo in geografijo, ga bomo razumeli pretežno v danostih njegove fizično-naravne, gospodarsko-ekonomske, politično-upravne in demografske strukture, in sicer z ozirom na njegov vpliv pri razvoju in dinamiki slovenske literarne kulture. To ne pomeni, da imamo opraviti s kakšnim determinističnim in ozkoglednim pojmovanjem geografskega prostora, čeprav predpostavljamo, da je prostor vsekakor eden od pomembnejših dejavnikov pri razmestitvi in dinamiki literarne kulture. Ko obravnavamo odnos med prostorom in literaturo, pa ravno tako ni mogoče spregledati niti vplivov v obratni smeri, ki se nanašajo na vlogo in vpliv literarnih diskurzivnih praks na (družbeno)geografski prostor, kar je mogoče strniti pod vprašanjem, kako je literatura preko besedil, simbolnih reprezentacij in imaginacij ter preko literarnih praks vplivala na dojemanje, doživljanje, spoznavanje in modeliranje (regij, pokrajin, obrobij, središč) slovenskega etničnega prostora.

Izrazu *literarna geografija* se tu namenoma izmikamo, čeprav sta na nemškem in angleškem jezikovnem področju oz. v bližnjih literarnih vedah izraza, kot sta *Literaturgeographie* ali *literary geography*, v rabi od samih začetkov literarnega kartiranja, ki sega na prag 20. stoletja.² Vendar to poimenovanje disciplinarne usmeritve ni čisto neproblematično, saj bi šlo lahko bodisi za eno od literarnovednih usmeritev, ki se osredinja na prostorske vidike literature, torej prvenstveno za literarnovedno usmeritev, bodisi za geografsko disciplino, ki kot glavni vir raziskovanja uporablja literaturo oz. literarna besedila. Po drugi plati pa ni večjih težav in se zdi smiselno upoštevati pionirske dosežke področja, ko se je pojem začel utrjevati. V prvem planu je bilo raziskovanje rojstnih krajev in prebivališč pomembnejših ustvarjalcev nacio-

¹ Okvire in cilje raziskovalnega projekta sta širši strokovni javnosti prvič predstavila vodja projekta Marko Juvan in Urška Perenič novembra 2011.

² Med pionirji in nekoliko mlajšimi imeni z obravnavanega področja, ki segajo globoko v 20. stoletje, so R. Nagel (1907), J. Nadler (1912–) – ideološki aspekti njune obravnave literature tudi niso povsem ne-problematični –, J. G. Bartholomew, W. Sharp, M. Hardwick, D. Daiches, J. Flowers, H. D. Schlosser, M. Bradbury, F. Moretti in nekateri drugi.

nalnih literarnih kultur, kar je mogoče povezati z uveljavljanjem pozitivistične paradigme, medtem ko je raziskovanje prostora na ravni besedilnosti nekoliko mlajše datacije. Naslov *Literatura v prostoru in prostor v literaturi* v tem smislu združuje obe usmeritvi prostorsko usmerjene literarne vede in se nanaša na obe vrsti prispevkov v številki. Kar se tiče izraza *literarna kartografija*, je ta morda res nekoliko preozek, čeprav dobro zajame enega glavnih namenov projekta, ki je preizkus uporabnosti kart oz. zemljevidov ter njihove analitične in spoznavne vrednosti pri pojasnjevanju prostorskega razvoja literarne kulture.

Obravnava prostora v slovenski literarni vedi ni nekaj povsem novega, če upoštevamo ukvarjanje z biografijami v okviru pozitivistične usmeritve in zanimanje za prostorske podatke iz biografij avtorjev v povezanosti z literarnimi prostori v njihovih delih. Dogajalni prostor je poleg dogajalnega časa, pripovedovalca, književnih oseb, literarnih dogodkov temeljna sestavina pripovedi in zato od vselej predmet naratoloških študij (na Slovenskem npr. Marjan Dolgan 1983). Vendar tudi drži, da literarni prostor ni bil doslej ne tako prednostno ne tako večrazsežno problematiziran. Bralca na kontinuirano zanimanje literarne vede za prostorske razsežnosti literature spomni prispevek Mirana Hladnika na začetku revije. Avtor je prostor doslej obravnaval v svojih raziskavah kmečke povesti in zgodovinskega romana, v prispevku pa seže še bolj nazaj, in sicer k verjetno najzajetnejšemu slovenskemu literarnovednemu projektu po 2. svetovni vojni, tj. Zbranim delom slovenskih pesnikov in pisateljev. Kritične opombe v posameznih knjigah zbirke vsebujejo mnogoštevilne podatke o literarnem prostoru v delih slovenskih klasikov, kjer gre posebna pozornost literarni zgodovinki in urednici Aškerčevih in Tavčarjevih zbranih del Marji Boršnik. V luči projekta, ki si je kot vzporedni cilj zastavil preučitev medsebojnih vplivov med stvarnim geografskim prostorom in literarno konstruiranimi prostori, se tudi avtor dotakne odnosa med izpričanimi prostori, prostori avtorjevega bivanja in njihovimi literarnimi reprezentacijami. Na splošno je mnenja, da je takó smiselno obravnavati tekste oz. avtorje, ki sami izpostavljajo prostorsko dimenzijo, in da je – podobno kot je to trdila Boršnikova – pri povezovanju geografskih realij in literarno preoblikovanih prostorov potrebna previdnost, saj je med njima dovolj prostora za ustvarjalno domišljijo.

Svojevrstno nadaljevanje iste problematike predstavlja razprava o prostoru v slovenski zgodovinski povesti s posebnim ozirom na (z)možnosti njenega geografskega predstavljanja izpod peresa Jerneje Fridl in Mirana Hladnika. Za uvod pregleda dogajališča v slovenski pokrajinski povesti, kjer se je tako glede na rojstne kraje avtorjev kot pojavljanje literarnih dogajališč za najbolj produktivno izkazala Gorenjska, ki ji sledi Primorska. Za razliko od pokrajinske kmečke povesti je realne kraje v največji meri mogoče identificirati v zgodovinski povesti/romanu, kjer izstopa žanrski podtip lokalnozgodovinske povesti. V razpravi so nato ob izbranih odlomkih besedil predstavljeni načini kartiranja literarnih prostorov, ki so označevanje s ploskvijo, ko gre za širša ali težje določljiva področja, linijski prikaz, ki je uporaben za trasiranje poti književnih oseb, in točkovni prikaz. Ta je še najenostavnejši, saj gre za sorazmerno prekrivnost fiktivnih dogajališč in dejansko obstoječih krajev/naselij. Napram temu se metodološke zagate s sodobnimi GIS-programi za kartiranje pojavijo, če so bili kraji skozi čas preimenovani, če se njihovi zapisi razlikujejo ipd.

Na stičišču literature, literarne vede in geografije se giba razprava Mimi Urbanc in Marka Juvana. Avtorja skušata premostiti prevladujočo predstavo o oddaljenosti obeh disciplinarnih področij, med katerima že nekaj časa poteka obojesmerna izmenjava, in sicer tako na konceptualni – če omenimo samo literarnoteoretska pojma medbesedilnosti in diskurza – kot na metodološki ravni. Z gledišča literarne vede je spodbudno to, da literatura poleg arhivskih, statističnih ipd. virov predstavlja resen predmet geografskega preučevanja, čeprav naj bi bilo to v interdisciplinarni komunikaciji, ki naj bi upoštevala različne znanstvene razlage, samoumevno. Ob primeru prisvajanja koncepcije pokrajine kot besedila v (humanistični) geografiji vse bolj postaja jasno, kako se pri razlaganju odnosa med človekom in življenjskim okoljem, pokrajino in populacijami poudarek prenaša na percepcije in subjektivno izkušanje prostora. Geografska in literarnovedna disciplina se najbolj povežeta preko obravnave literarnih del, ki obravnavajo slovensko Istro, saj so analizirana skozi osrednje termine humanistične geografije, ki so občutek kraja, topofilija, identitetna razlika jaz/drugi in brezkravejnost.

V namene preverjanja zastavljenih hipotez o medsebojnih vplivih med literaturo in prostorom si je projekt kot enega od glavnih ciljev zadal kartirati literarnozgodovinsko relevantne biografske podatke o življenjskih poteh pomembnejših akterjev slovenske literarne kulture do leta 1940. Akterje slovenske literarne kulture predstavljajo pisatelji, prevajalci, književni kritiki, uredniki, založniki, tiskarji, bibliotekarji in literarni znanstveniki, ki so objavili glavnino svojega opusa oz. so se do tedaj uveljavili na literarnem polju,³ postaje na življenjskih poteh pa se nanašajo na vse različne lokacije; od rojstnih krajev do krajev smrti, srednjega ter višje-oz. visokošolskega izobraževanja, službovanja, literarnega objavljanja (prostorska razmestitev periodičnega tiska) in knjižnega izdajanja literarnih del (založbe). K prostorskim podatkom iz biografij spadajo tudi (ne)literarne povezave oz. osebni stiki književnikov, saj gre dejansko za njihovo prostorsko mreženje, in spominski dogodki (spominski dan, praznik, spominski pohod, literarna društva, literarne nagrade). Spomenikom je poleg tega namenjena čisto samostojna in natančneje razdelana vnosna tabela. Zbiranje podatkov za biografije in spomenike, ki je potekalo pod mentorstvom Urške Perenič pri predmetu Uvod v študij slovenske književnosti na Filozofski fakulteti v Ljubljani od študijskega leta 2011/12 in z njim od polnih mesecev tega leta nadaljuje manjša skupina študentov (med najbolj vztrajnimi kar abecedno omenimo Anžeta Slano, Majo Vehar in Terezo Zorenč),⁴ je že dalo prve delne rezultate. Delni rezultati, ki jih bo mogoče verificirati po zajemu vseh 330 predvidenih biografij, so bili predstavljeni na 10. vileniškem kolokviju (Lipica, 2012), ki se ga je udeležilo več raziskovalcev iz projektne skupine. Urška Perenič in Marijan Dovič sta prvič predstavila tematske karte slovenske literature, izdelane na Geografskem inštitutu Antona Melika (Jerneja Fridl) in ki so zajele približno dese-

³ To je svojevrstna posebnost slovenskega projekta. Medtem ko se primerljivi in starejši poskusi kartiranja literature osredotočajo skoraj izključno na produkcijski pol literarne komunikacije oz. na avtorske osebnosti, v slovenskem projektu približno dve tretjini biografij pokrivajo literati, ena tretjina pa je predvidena za druge našete akterje, ki so skrbeli za izdajanje, razširjanje, tiskanje, ocenjevanje, hranjenje in obdelovanje literature.

⁴ Za redakcijo vnosov skrbijo člani raziskovalne skupine.

tino biografij.⁵ V tej številki je objavljena razprava Marijana Doviča, ki obravnava spomenike slovenske literarne kulture z ozirom na njihovo vlogo pri oblikovanju in prilaščanju kulturnega oz. nacionalnega prostora. Po predstavitvi dejavnikov za nastajanje omrežja spominskih obeležij avtor kritično spregovori o delnih rezultatih njihovega kartiranja. Pri tem opozarja, da pri obravnavi spominskih obeležij ni smiselno opazovati samo geografske razmestitve, ampak je potrebno upoštevati tudi časovnico njihovega nastajanja. Celostnejši vpogled v proces mreženja spominskih obeležij literarne kulture po njegovem lahko dá samo upoštevanje kanoničnih in manj poznanih akterjev literarne kulture.

Na vprašanje razvoja medsebojnih vplivov med družbenogeografskimi dejavniki in slovensko literarno kulturo skuša Urška Perenič odgovoriti na primeru čitalništva s poudarkom na 60. letih 19. stoletja. V projektni skupini je bila poleg maske za biografije oblikovana tudi maska za vnašanje podatkov o medijski infrastrukturi, ustanovah in institucijah. Zbiranje podatkov se tu še ni začelo, vendar je avtorica temeljne podatke o narodnopolitičnih društvih že imela zbrane iz svojih prejšnjih raziskav. V okviru projekta pa jo je tokrat zanimalo, kako so poleg narodnopolitičnih spodbud vplivali na razvoj mreže čitalnic in njihovo prostorsko distribucijo drugi dejavniki, kot so demografska struktura, kjer se naslanja na prvi popolnejši popis prebivalstva iz Avstro-Ogrske (1869), politična, sodna organiziranost, občinsko-upravna razdelitev območij s čitalnicami in razvitost šolske infrastrukture, tako da pojasnjuje tudi povezave med njimi.

Kulturne in literarne ustanove in tiskani mediji so igrali veliko vlogo tudi pri formiranju literarne prestolnice in središč, o čemer piše Marjan Dolgan. Avtor uvede terminološko razlikovanje med glavnim mestom, prestolnico in literarnim središčem, kar poveže z različnimi primeri iz slovenske književnosti. Začne z besedili začetne slovstvene faze, ki so nastajala v manjših naseljih oz. krajih, in se med drugim sprašuje, kaj bi bilo, če bi Celje v času Celjskih grofov postalo kulturno središče in kako bi to vplivalo na uveljavljanje Ljubljane. Med pomembnimi mesti za razvoj slovenske književnosti je Dunaj, ki je bil glavno mesto Slovencev do 1918. Ljubljana se je uveljavljala postopno s pridobivanjem posvetnih in cerkvenih funkcij od 13. stoletja in je literarna prestolnica postala z izdajo *Pisanic*, čeprav spet ne smemo pozabiti na zgledovanje pri dunajskih almanahih. Poleg odnosov med Dunajem in Ljubljano, ki so se ohranili v 20. stoletje, je bil med literarnimi središči pomemben Celovec, če omenimo samo založniški fenomen Mohorjeve družbe. Na Dunaju je izhajal Stritarjev *Zvon*, od koder je kranjsko prestolnico motril tudi Cankar. Na začetku 20. stoletja je eno od slovenskih središč postajal Trst. Ljubljano avtor na vseh teh podlagah uvrsti vmes med nacionalna središča zelo in malo razvitih držav. V obravnavi odnosov med posameznimi literarnimi središči, kakršno je npr. buenosairesko, in slovensko literarno prestolnico, ki niso bila harmonična, avtor zagovarja stališče, da je politični sistem literarne prestolnice, ki ga kritično in z odporom opisuje kot komunistično diktaturo, oviral literarno dejavnost antikomun-

⁵ Pri predstavitvi GIS-kartiranja življenjskih poti slovenskih književnikov, ujetih med lokacije rojstva in smrti, je spregovorila o značilnosti prostorske mobilnosti slovenskih avtorjev in pokazala na centripetalno delujočo silo v slovenski literarni kulturi, saj so se mnogi (obdelani) avtorji ob koncu življenjskih poti vračali v središče etničnega prostora.

nističnega domobranskega središča v diaspori, ki mu pripisuje celo višje umetniške dosežke.

K literarnemu besedilu se po razpravi o prostoru v slovenskem zgodovinskem romanu vrnemo z razpravo Matije Ogrina, ki ga je zanimalo, kako sta pri Slomšku prisotna slovenski zemljepisni in kulturni prostor. Med viri za preučevanje so (pol) literarna dela in pisma, ki odražajo Slomškovo zavest o prostoru in iz katerih se vidijo prostorske razsežnosti njegovega delovanja, saj je bil v stiku z več kulturnimi delavci (npr. Metelko, Čop, Bleiweis). Pozornost je namenjena Slomškovim popotovanjem, na katerih je neposredno spoznaval ljudi in cerkvene institucije, med ključnimi dogodki pa so z vidika narodnega in geografskega prostora omenjena njegova »pogajanja«¹ okrog lavantinske škofije. Pri obravnavi Slomškovega literarnega dela avtor članka izpostavi topos slovenskih rek, ki simbolizirajo narodno zbliževanje različnih dežel.

Razpravní lok v reviji nadaljuje članek Marjete Pisk, ki se je raziskovalni skupini pridružila spomladi in razmišlja o vlogi slovenske ljudske pesmi Goriških brd pri oblikovanju naroda. Poleg raznih oblik ljudske duhovne kulture med dejavniki, ki so vplivali na tradicije obravnavanega prostora, izpostavi obmejno lego Brd, ki pomeni posebno dinamiko v procesih nacionalizacije, in družbenopolitične strategije. Razpravní del revije zaokrožata razpravi kolegic z Glasbenonarodopisnega inštituta, Inštituta za slovensko narodopisje in Inštituta za slovensko izseljenstvo in migracije, ki niso sodelavke projekta, vendar sočasno obravnavajo prostorske teme in kot vir svojega raziskovanja uporabljajo literarna besedila in GIS-aplikacije. Jerneja Vrabič, za katero je to prva tovrstna razprava, se ukvarja z zbirko *Slovenske narodne pesmi* (1895–1923), ki so se zbiralé od konca 19. in na začetku 20. stoletja. Slovenski prostor jo zanima z dveh vidikov, in sicer kot prostor ustvarjanja in kot dogajališče v obravnavanih besedilih. Prispevek je opremljen s kartami, ki prikazujejo kraje, kjer so bile zapisane pesmi oz. njihove variante. Razprava Nataše Rogelja in Špele Ledinek Lozej pa na podlagi raziskav delovnih migracij v Istri in ob literarnih besedilih obravnava šavrinizacijo severnoistrskega podeželja. Prikazana so razmerja med stvarnimi preprodajalkami z jajci in njihovimi (literarnimi) upodobitvami, ki so sodelovale pri oblikovanju severnoistrske identitete, vendar napram splošno uveljavljenemu mnenju beremo, da sta bili pri oblikovanju podobe Šavrinke bolj kot literarizacija odločilni mobilnost žensk in njihova srečevanja s strankami v osrednji Istri.

V drugem delu revije so štiri recenzije knjig oz. zbornikov izpod peres Alenke Koron, Marjete Pisk, Urške Perenič, ki je napisala tudi poročilo z mednarodne delavnice o kartiranju prostorskih odnosov (Erfurt 2012), in Andraža Ježa, ki so za slovenski projekt pomembne tako z vidika teorije in metodologije prostorsko usmerjene literarne vede kot z vidika načinov literarnega kartiranja, medtem ko bo bralec revije lahko dobil vpogled v prostorske obravnave literature zunaj slovenskih okvirov. Dvojezične tematske številke o slovenski literaturi in prostoru si ne bi bilo mogoče predstavljati niti brez kolega in ameriškega slavista Timothyja Pogačarja, ki je veliko večino člankov skrbno prevedel v angleščino in poskrbel za angleško redakcijo.

Slovenski projekt, ki prvič na Slovenskem povezuje literarno vedo, geografijo in kartografijo in je zdaj približno na tretjini svoje poti, se s tem vključuje v širše,

mednarodne znanstvene okvire in samo želimo si lahko, da bi vzbudil zanimanje na bližnjih ali bolj oddaljenih disciplinarnih področjih.

Na Dunaju, oktobra 2012

Urška Perenič